
DOKUMENTUM

AZ ELVESZETT IDŐ

VUJICSICS SZTOJÁN

*Íme, végre ütött az óra,
hogy én is utána járjak időmnek,
az én elveszett időmnek.
(’67 októberében)*

Borislav Pekić
(1930–1992)

Kora gyermekéveimet a második világháború előestéjén és idejében Budán töltöttem. Ezerkilencszázharminckilenc ősztől kezdve a budai vár tövében laktunk, fölöttünk, a várban magasodó királyi palotában pedig a kormányzó rezideált, azért nem a király, mert Magyarország alkotmányos királyság volt ugyan – király nélkül. Lakásunk a valamikori Tabán – egykori budai szerb városnegyed – határmezsgyéjén épült, és erkélyéről odalátszott a templomunk zölden patinás, barokkosan díszes tornya. Budapest ostromában a templom megrongálódott, majd pedig 1949-ben, az ideológiai esztelenség korszakában lerombolták egy georgiai illető 70. születésnapjának tiszteletére, aki fiatalokrában pravoszláv papnövendék volt.

Ezerkilencszázharminckilenc-től kezdődően mindennap villamoson jártam át Budáról Pestre, a mi szegényes szerb eleminkbe. A villamos elhaladt budai püspöki székesegyházunk mellett, ott, a Gellért-hegy lábánál, a Rác fürdőnél, annál az ilidzsánál, melyben hajdan Vuk Karadžić keresett enyhülést fájós lábára. A villamos rákanyarodott a gyönyörű, karcsú Erzsébet-lánchídra, melyet 1944-ben a németek aláaknáztak. A végállomás, már a pesti oldalon, az Egyetemnél volt, ahová egy évtizeddel később nem vettek fel.

Pesti elemi iskolánk a templomnál, egy nyomorúságos, rozszant, földszintes épületben volt, amely ma is áll. A nagytiszteletű magisztrátus kegyelméből Joakim Vujić lakott benne valaha, meg talán Milovan Vidaković. A villamosvégállomástól az iskolánkig vezető úton naponta elhaladtam a Tökölyánum új épülete előtt, akkor még tanultak ott egyetemistáink. Elsős elemista voltam, amikor a Tökölyánum dísztermében, életemben először, szavalattal léptem fel, s keserűen kellett megtapasztalnom, hogy a költészet egy cseppet sem könnyű dolog, mert nem tanultam meg jól a verset, és első nyilvános szereplésemmel, bizony, fölsültem. Gondolni sem gondoltam volna, hogy valaha is verseket fogok írni! Mostanság papírra vetek egy-egy sort, de nem járok be többé a Tökölyánumba.

A háborúról akkor szereztem fogalmat, amikor 1941 áprilisának első napjaiban a német gépesített alakulatok, kifogástalan rendben, éjjel-nappal vonultak délnek a budai Duna-rakparton. Mi is kiálltunk nézni a német gépesített egységek hadfelszerelésének ezt az impozáns felvonulását. Püspökünk, dr. Georgije Zubković is kijött budai palotájából. Halkan odaszólt apámnak: „Dusán atya! Hej, de kevesen vannak ehhez a mieink!” Gondterheltnek láttam őket. Megéreztem, hogy velünk, szerbekkel, nincs valami rendben! Másnap reggel, iskolába menet, látom ám, hogy a házfalak gyászkeretes plakátokkal vannak teleragasztva. Rajtuk gróf Teleky Pál fényképe, a miniszterelnöké, aki az éjszaka, a házunk felett levő rezidenciájában öngyilkosságot követett el. Miattunk, szerbek miatt. Akkor még fogalmam sem volt róla, hogy egy nép ennyire végzetes lehet valakire nézve. Ámbár az adott szót a magyar kormányfő szegte meg, aki habozott hadat üzenni a szerbeknek.

A környék, ahol laktunk, valóságos írónegyed volt. Szomszédunk, Kosztolányi Dezső (1885–1936) néhány évvel korábban meghalt ugyan, de olyan száz méterre tőlünk, ott lakott Babits Mihály (1883–1941). Valamikor jó arcemóriám volt, az ő vonásaira azonban nem emlékszem, még homályos körvonalaiban sem. Csupán elképzelem, hogy mint kis srácot megszólított egyszer egy tömött bajszú, élénk tekintetű, kopaszodó, jóságos bácsi: „Hogy hívnak, kisfiú?” – kérdezte. Magabiztosan és büszkén válaszoltam: „Vujicsics Sztójának!” – „Én meg Babits Mihály vagyok!” – mutatkozott be ő is. Ez, persze, csak a képzeletem játéka. Aminthogy azt sem merném teljes bizonyossággal állítani, hogy Márai Sándorra (1900–1989) emlékszem, aki pedig tőszomszéd-ságunkban lakott.

Amikor vége lett a háborúnak, budai templomunkban, előírásosan kikötve a padokhoz, német katonalovakat találtunk. Széna helyett a fölhasogatott fotelokból kicsupált szalmát vetették eléjük, mert széna már régen nem volt. A karosszékek tartalmát ügyesen a padokba lehetett rendezni, mert ülőkéjük jászol gyanánt szolgálhatott. Pesti iskolánkból is löisztálló lett, de ott a felsza-

badító orosz hadsereg lovai voltak. A mi lovaink. Az oroszok bevonulása után apám egy darabig elveszítette az időérzékét, mert a Vörös Hadsereg egy tisztje, egy főhadnagy vagy kapitány, elvette az óráját. Méghozzá azt, amelyet nászajándéku kapott apósától, azaz anyai nagyapámtól, akit abban az időben már emésztett a gégerákja.

Márai Sándor, a szomszédunk, a háború után hamarosan külföldre távozott. Később aztán hosszabb ideig élt számkivetettségben, mint annak előtte hazájában. Hosszabb ideig, mint Crnjanski Londonban. Amikor már nem tudta elviselni az idegen környezetet vagy talán az öregség terhét – golyót röpített a fejébe. Egyszer, ott, számkivetettségében, Odüsszeuszról jegyezte fel, hogy tulajdonképpen félt tőle, hogy egyszer majd hazakerül Ithakába. Előtte azonban Crnjanski bölcsen belátta – mint írja –, hogy egyetlen igazi hazánk az anyanyelvünk. Olykor-olykor magam is, anélkül, hogy tudatában lettem volna, talán ezért verseltem szerbül. Azért, hogy visszataláljak – vagy legalább úgy képzeljem, azzal áltassam magam, hogy visszataláltam – hazámba, amely egyedül az enyém, s amelyet senki sem vehet el tőlem a bitorlás jogán.

Amióta az eszemet tudom, mindig polgár szerettem volna lenni, de nem osztályértelemben. Különböznél én akkor nem is voltam abban a helyzetben, hogy választhassak, mert noha semmi okot nem szolgáltatam rá, mégis az osztályidegen és megbízhatatlan elemek közé soroltak, ezáltal könnyen a deklasszáltak sorsára juthattam volna. A megkülönböztetés jele egy X betű volt polgári és személyazonossági okmányaimon. Ezt a billogot, színleg, titkolták előttem.

Polgár szerettem volna lenni, tehát. Szabad honpolgár. Egy kissé világpolgár is. Ámde szabad polgár egész férfielemben csupán a magam szemében lehettem. Világpolgár pedig még sokáig – részben mindmáig – legfeljebb csak ábrándjaimban, vágyálmaimban.

Márai Sándor, ez a nagy magyar emigráns-író, aki sok tekintetben valamivel idősebb kortársával, Miloš Crnjanskival rokonítható, a polgárt tekintette a jelenkori európai civilizáció legtökéletesebb emberi teremtményének, a polgárt, aki viszont – valahogy paradox módon – megteremtette ugyanezt a jelenkori európai kultúrát és civilizációt. Olyankor, amikor egy elavult társadalmi hierarchia letűnik a színről, az ekképpen destabilizált, kibicsaklott világrendben mindig a polgár állítja helyre a régi egyensúlyt. Boldogok pedig azok a nemzetek, amelyek ezt a társadalmi és szellemi egyensúlyt forradalmak nélkül teremthették meg. Mert a forradalmakban, polgárháborúkban nemcsak a valóságos vagy vélt ellenség esik áldozatul, hanem – gyakran – a forradalmi eszmény is. Forradalmi, valójában, egyedül az igazság lehet.

Ne áltassuk magunkat: a nemzeti program egymagában nem elegendő egy nép vagy társadalom demokratikus átalakulásához. Aminthogy nemzeti meg-

békélés sem lehetséges olyan polgári egyetértés nélkül, amely az egy adott térségen belül élő emberi közösség valamennyi szegmentumát felöleli. Mert a szabadság sohasem megvalósult és megsontosodott állapot, hanem egy társadalom vagy más közösség erre irányuló szüntelen törekvése.

Nem szívesen hivatkozom Ezra Poundra (1885–1972), egy helyen azonban azt mondta, hogy mindaz, amit egy nép kíván, a költészetben nyer igazolást. A polgár jó eséllyel értelmiségivé válhat, ha maga is tesz valamit érte. Ez legtöbbször abból áll, hogy vállalja a másokkal való szembesülést, és hogy a dolgokat, fogalmakat a kétely aranypróbájának veti alá – annak az ősi, bibliai hagyománynak a szellemében, mely Tamás apostol óta ismert. Az ő kételkedését, majd megbizonyosodását az Úr sem vette rossz néven!

Manapság, amikor az európai civilizáció még talán nincs tudatában – vagy nem veszi tudomásul –, hogy többé nem létezik olyan nagyhatalmi fogalmi képzet, mely hatalom központja még a második világháború előtt Európa volt, manapság tehát az értelmiség marginalizálódásának, befolyása csökkenésének vagyunk tanúi, miként azt Edgar Morin helyesen megállapította. Az értelmiség peremléti sorsa viszont egyáltalán a humán kultúra visszaszorulásának következménye, amely pedig egy-két évszázaddal ezelőtt (vagy még régebből) egyeduralmi helyzetben volt. Minden jel szerint a humán kultúra a természet-tudományos műveltség térhódítása miatt szenvedett vereséget, és továbbra is áldozata lesz annak, amit mindközönségesen a tömegtájékoztatói eszközök kultúrájának, más szóval fogyasztói vagy parvenü kultúrának nevezünk, s amely a hamarosan beköszöntő harmadik évezredben minden bizonytalán domináns és meghatározó lesz. E kiszoruláshoz, Bernard-Henri Lévy szerinti, hozzájárult, hogy a kultúrának „először a történelemben nincs definíciója”.

Nagy számkivetettünk, Miloš Crnjanski, a második világháború kellős közepén, 1940-ben, Rómában följegyezte: „Immáron másodszer érem meg a háborút hazámtól, nemzetemtől távol, s ez nagy szerencsétlenség.” Valamivel később ezt is: „Az ember hamarabb beleöregszik, ha életében nem boldog, sem ő, sem népe, melyhez vér szerint tartozik.” Amikor ezeket a sorokat papírra vetette, Crnjanski még ötvenéves sem volt. Én a napokban töltöm be a hatvanötödiket, és köszönet ezért az estéért, itt, a Szerb Maticában. Születésnap ajándék ez is, aminthogy – különben – ezentúl minden következő születésnapom kerek évforduló lesz.

A napokban, mielőtt Újvidékre készültem, Veljko Petrovićról (1884–1967) írtam, akivel közelebről ismertük egymást. *A szerb és horvát, illetve a horvát és szerb költők meg elbeszélők Almanachját* lapoztam, legszebb almanachunkat, melyet valamiféle irigylésre méltó mértéktartással és nosztalgikus nyugalommal a távoli 1910-ben rendeztek sajtó alá és adtak ki Zágrábban, s amelyikben Veljko Petrović két verssel szerepel: a *Bánat*, illetve *A mese meghal* cíművel,

mindkettőt Szarajevóban írta, 1909-ben. Ebben az *Almanach*-ban olvasható egy Milan Đurčin nevű elfeledett költő (1880–1960) elfeledett verse, a *Honfidal*, amely ezekben a tragikus időkben annyira szíven üt bennünket mai mondanivalójával. Az első meg az utolsó versszakra emlékeztetnék:

*Ó, Hazám! Annyi a kisebb-nagyobb, rút ragya rajtad,
Mit nyerél őseinktől s kélték önkebeledben;
Tőlük semmi segítő kéz soha meg nem óvhat,
S nincs, aki felkaroljon velük szívszeretben.*

*Mégis, Hazám, mi itt vagyunk, mindenre készen,
Kedvünk nőttön-nő, dacára bokros bajaidnak,
Így is erősbek vagyunk, ellenünk bárki léssen, –
Bizakodj, Hazám, erejében jó fiaidnak!*

BORBÉLY János fordítása

Elhangzott 1998. április 24-én, Újvidéken, Vujicsics Sztoján élete és műve címmel a Szerb Matica dísztermében megrendezett szerzői esten.